

ԳԵԻԵՐՈՒՆ

ԳՈՅՈՒԹԻՒՆՐ, ԵՒ ՉԸՐՈՒԹԻՒՆՐ

(Հարոհախոսիւն*)

ԳԼՈՒԽ • Դ •

ԴԵԼԵՐՈՆ գոյութեան ապացոյցները՝ Բրիտոսի աշխարհ գալն առաջ մարդոց վրայ բանեցուցած իշխանութիւններն են. եւ Աւետարանի քարոզութեանէն ետքը պատգամներուն դադարիլէն :

Ա. Սատանային մարդոց վրայ կարողութիւն բանեցրնելու կարող ըլլալը կամ մարմիններու վրայ, կերելի հիւանդութիւններու միջնորդութեամբ, կամ մտաց վրայ կերելի խաբէութեամբ :

Մտկայ պատմութեան վարարերեալ բան մըն է, զրէթէ աշխարհիս չափ հին, աւանդութենէ մը

* Տե՛ս Երեւ 3 • 53 • 63 • 97 • 125 • 161 • 195 •

կրթութեամբ մարդիկ ո՛չ սատանաներուն գոյութեան
 եւ ո՛չ ալ անոնց կարողութեանը վրայ տարակոյս
 չունէին : Վրիստոսէ առաջ ամէն հեթանոսները ,
 այսինքն՝ այն ամէն աշգերը որ հրեայ չէին , դե-
 ւերը մարդկային գործքերու առաջնորդող ստորին
 կարգի աստուածներ կը կարծէին եւ Ս՝ ենանդր բա-
 նաստեղծը այս մտքով ասոնք փոխադրէր իր-
 —կենաց խորհրդածութիւնը— կանուանէ . որպէս թէ
 քսէր . կենաց ընթացքին մէջ մարդոց ծածուկ առաջ-
 նորդներ : Արիստոտէլ կըսէ . “պէտք է ամէն բան մէկ
 , հատիկ նախնական դոյութեան՝ եւ անոր իշխա-
 , նութեան տակը կառավարող շատ մը ստորակարգ-
 , հալ գոյութիւններու վերածել , : (Առաջին . 48 .
 ԺԳ . ԲԼ . 8) :

Եսանկ էր անշուշտ՝ Սոկրատայ ոգին . թէ որ
 յիրաւի ասանկ ոգի մը ունէր նէ . ինչպէս՝ որ հաւա-
 տային իմաստունները . եւ անոնց մէջէն ասանկ
 բաներու դժուար հաւատացողներն անգամ . որոց մէ-
 կըն է Լքքէր եւ ուրիշներ , այն մէծ փիլիսոփային
 աշակերտ Պլատոնի եւ Վսենտփոնի խօսքովը՝ որ կը-
 հանատանն թէ անոր քաջը կամ բարի ոգին անի-
 կայ բնաւ բան մը ընելու չէր յորդորեր . միայն ա-
 նոր միայս գալու բաներէն կըղզուշացըներ : Եւ կը-
 սին թէ անոր գաղտնի խրատներովը թէ զենքը եւ
 թէ իր բարեկամները շատ գէշութիւններէ ազա-
 ւանց , եւ մտիկ չընողները միշտ զղջալու առիթ ու-
 նեցան :

Էրեայները՝ որ աւանդութիւններու հետ մէկ
 տեղ սուրբ զրոց տոյսն ալ ունէին՝ աւելի միտեալ .

էին դեւերը չար ոգիներ սեպելու, որոց Աստուած
կրններէր որ մարդիկը պաշտեն այլ եւ այլ հիւան-
դութիւններով վշտացընելով: Այս հիւանդութիւն-
ներս իրական բաներ էին, եւ Տեառն մերոյ աշխարհ
եկած ժամանակը աւելի շատցած կերեւին. քուցէ:
Աստուած անոր համար այս բանիս ներեց, որ այն
ատենը հրէից մէջ զօրացած սադուկեցիներուն եւ
հեթանոսաց մէջ շատցած եպիկուրեաններուն ա-
շանդը խայտառակէ, եւ զոնէ աւետարանին յա-
ռաջագրութեան առաջն ելլելու երկու մեծ արգելք-
ներուն ուժը կոտորէ: Ուրիշ կողմէն այս ալ յայտնի
է՝ որ ասոնց թոյլտուութիւն ըլլալովը Ռոդոյն
Աստուծոյ պաշտօնը աւելի պայծառացաւ: Անժխ-
տելի է որ տէրն մեր շատ հիւանդներ բժշկեց. եւ
ասիկայ հրեայներն ալ կը խոստովանէին երբ կըսե-
ին. « Ինէզզերուղաւ իշխանաւ դիւաց հանէ՝ ըզ-
», դե.ս », Եւթանապուն եւ երկու աշակերտներն
ալ խորհուած պաշտօնէն ետ դառնալով՝ Քրիստոսի
տեառն մերոյ կըսեն ուրախութեամբ. « տէր՝ եւ
», գեւք հնազանդին մեզ յանուն քո », (Դ. Գ. Ժ. 18) :
Առաքեալներն ալ կը տեսնեմք որ երբե-
մըն այս ոգիներուն ձեռքէն մարդիկ կազատեն, եւ
երբեմն յանցաւորները անոնց ձեռքը կը մատնեն.
որպէս թէ աստուածային վրէժխնդրութեան պաշ-
տօնեայներն ըլլային*: Ասիկայ կըցուցընէ աղգապիղծ

* Ըսողներ կան որ Տեառն մերոյ աշխարհ դալէն ա-
ռաջ սատանայ եւ դեւեր կային, հիմայ չկան. խա-
չին վրայ իր մեռնելովն անոնք մեռցուց: Ասանկ
ըսողներուն ալ կը հակառակի սուրբ դրոց վարդա-

կորնթացիին դէմ Պօղոս առաքելոյն հռչակաւ որ լա-
նադրանքը . , ժողովիլ ձեզ 'ի միասին , եւ իմոյ հոգ-
ւոյս՝ զօրութեամբն հանդերձ տեառն մերոյ (Ի-
սուսի Վրիստոսի , մատնել զաշնպիսին 'ի սատակու-
մըն մարմնոյ , զի ոգին ապրեսցի յօրն տեառն
մերոյ Հիսուսի Վրիստոսի , (Ը . Կօճի . Լ . 4 .
5) : Ստանել առանայի բառերովը իմաստուն մեկնիչ-
ները կիմանան սատանային իշխանութեանը յանձնել
որ չարչարուի եւ հիւանդութիւններով տագնապի :

Ըստ եւ , Վրիստոսէ տեառնէ մերմէ եւ անոր ան-
շակերտներէն բժշկուած դիւահարնհրուն չար ոգի-
ներէն ճշմարտապէս բըռնուած ըլլալին ուրանալու
համար աւետարանները ամէնը մէկէն ուրանալ պէտք էր
Ըստ սուրբ գիրքերուն հեղինակները՝ դիւահարութիւ-
նը սովորական հիւանդութիւններուն կարգը կարծե-
լու տեղի տալու խօսքեր գրելէն էվելժք ըզգուշա-
ցած են . եւ չերեւիր որ հին ատենուան քրիստոնեայ-
նիքը դիւահարներուն կարգը դրած ըլլան խենթերը
եւ լուսնոտները կամ մեղամաղձով տանջուած մարդիկ :

պետութիւնը : Քրիստոսի խաչելութենէն եւ յարու-
թենէն ետքը Գործք առաքելոցին եւ առաքելական
Թղթերուն մէջ շատ տեղ դիւաց յիշատակութիւն.
կըլլայ : Դէռերուն զօրութիւնը՝ քրիստոնէից նկատ-
մամբ տկարացած է՝ սուրբ՝ խաչին զօրութեամբը .
բայց բոլորովին վերցած չէ՝ . գործքերնին հաւատ-
քին հիմնամասող քրիստոնեաներուն վրայ ալ դիւ-
ահան ազդեցութիւն կը տեսնուի . նոյն դեւե-
րն են եւ յանուանէ՝ Ֆլուսիլա դէւն է որ դիւաց
գոյութիւնը ուրանալ կուտայ Մեղիսի եւ համա-
խոհներուն :

Եւ եւ՝ դիւահաւաններուն բերնովը նոյն խոյ դե-
ւերուն Վրիտաոսի հետ վիճելը կը տեսնեմք սուրբ
գրոց մէջ: «Օհ՞ կայ մեր եւ քո Որդի՛ Լստուծոյ,
,, եկիր տարածամ տանջել զմեզ,, (Սաղմ. Բ. 29):
«Օհ՞ կայ մեր եւ քո՛ Յիսուս նազովցեցի. եկիր
,, կորուսանել զմեզ,, (Սաղմ. Բ. 24). «զե՛ կայ
,, իմ եւ քո Յիսուս Որդի Լստուծոյ բարձրելոյ. ա-
,, ղաչեմ զքեզ՝ մի՛ տանջեր զիս,, (Սաղմ. Բ. 28):

Եւսպիսի գանգատները՝ տեսնուի մերոյ բժշկած
հիւանդին իրեն անձնականը չեն կըրնար ըլլալ. դե-
ւը անոր խօսելու գործարանները այս բաները խօ-
սելու կը բռնաբարէ: Դիւահար մանկան պատմու-
թիւնը այսպէս կընէ սուրբն Սարգիս. «եւ աղա-
,, ղակեաց՝ եւ յոյժ լլկեաց զնա եւ ել,, : Ետքը
տէրն մեր ըսաւ. «այդ ազդ ո՛չ իւրք ելանէ, ե-
,, թէ ո՛չ պահօք եւ աղօթիւք,, : (Սաղմ. Թ. 25. 28): Եսոնք դեւերուն գործածած կարողու-
թեանը վրայ, եւ տիրապետած մարմիններէն ա-
սոնք հալածող աստուածային զօրութեանը վրայ
տարակուսելու տեղի չեն թողուր:

Երգէն մարդոց մարմինը չարչարելու համար չար
ոգիներուն թողտուութիւն ունենալը շատ բան էր.
բայց անոց մտքին վրայ ազդեցութիւն բանեցընե-
լու եւ սրտերնին ապականելու եւ իրենց խարդա-
խութիւններովը անոնք կռապաշտութեան կամ ոգ-
րիչ ծանր մեղքերու մէջ ձգելու կարողութիւն ունե-
լի՞ն արդեօք:

Արիմանք. թէ ո՞րքան փափուկէ խօսիլն այս տե-
սակ մոլորութիւններու եւ այն ծածուկ տիրապետու-

Թեանը վրայ՝ որ շատ անգամ դեւերուն կը տրուի .
 եւ կերելի որ ազատութեամբ չարաչար վարուողները
 իրենց ամօթը եւ խայտառակութիւնը ծածկելու հա-
 մար երեւակայած են . կամ ստոյգը չափազանցու-
 թեան տարած են : Ի այց ուրիշ ծայր մըն ալ կայ՝
 որ ասկէց քիչ վտանգաւոր չէ . եւ մեր մտադրու-
 թիւնը իր վրայ գրաւել կարժէ . որովհետեւ նոյն
 իսկ Պէյլ փիլիսոփայն է որ այս կէտը մեզի կը-
 ցուցնէ : « Իսելքը՝ Եստուծոյ իմաստութեանը եւ
 » բարութեանը վրայօք ունեցած տեղեկութիւններ-
 » նուս՝ հիմնելով մեծ դժուարութիւններ կը հանէ
 » սատանային իշխանութեանը դէմ . բայց սատա-
 » նային ամէն կերպ իշխանութիւնը մերժելու դը-
 » րութիւնը սուրբ գրոց հետ համաձայնեցընել ու-
 » զելն ալ՝ աւելի դէշը չըսեմ , յանդուգն ձեւ-
 » նարկութիւն մըն է , , (Իսլամական պարսկական 'ի քառն ,
 (Իսլամական)) : Եւ երբ նոյն գրքին ուրիշ տեղերը
 նոյն մարդը կը խօսի՝ մարդոց հետ բարի կամ չար
 ղոցներուն հաղորդութիւն ընելու միջոցներուն վրայ,
 եւ մասնաւորապէս երեւոյթներու եւ երազներու
 վրայ , զարմանք կուգայ մարդու երբ կը անսնէ որ
 խախտած է . եւ կը խոստովանի Պէյլ որ այդպիսի
 բաները՝ որով ըստ աշխարհս լեցուն է , Լուս-
 տոյնները իրենց ցուցնել ուղածէն աւելի շփոթի
 մէջ կը ձգէ : Եւ յիշուի զարմանալի է խելացի էմբ
 ըսող մարդոց այնպէս բաներու համոզուիլին , որ
 գուցէ սուտ եւ առասպել են . եւ քրիստոնէական
 կրօնից խորհուրդներուն եւ հրաշքներուն դալու ըլ-
 լայ նէ՝ առանց երկուանալու մերժելին : Եւրէր

կըսէ . “ Անհատները երբ աւետարանին չեն հա-
 ,,ւատար՝ այնպէս բանեցուցը հաւատան . վասն զի
 ,,այսպիսի կարծիքները մարդուս վարուցը եւ բարո-
 ,,յականի հետ յարաբերութիւն չունին . եւ քրիստո-
 ,,նէական բարոյականին պէս՝ անոնց գէշ ունակու-
 ,,թիւններնուն հետ չմիաբանող չեն , , : (յուս. աւելոր-
 զորաստիցորդ Եւ . Ժառն . Լ . ԳԼ . 1) :

Վերաբողոս Ա ղոսիոս խմատունը՝ Սաուղի հար-
 ցուկին վրայ գրած մէկ նամակին մէջ կըսէ . շատ
 անգամ դիտեր եմ, որ չար սգիներուն ներգործու-
 թիւնը ուրացողները սուրբ զիրքը կամ բնաւ չգիտեն,
 կամ բանի տեղ չեն գներ : Իշ յիրաւի, ասիկայ
 ուրանալու համար պէտք էր նախ եւ առաջ՝ նա-
 խատեղծ մարդոյն խալուելուն (Յնք . Գ . 15)
 եւ տեառն մերոյ սատանայէն փորձուելուն (Սաղմ .
 Գ . 1) պատմութիւնը ուրանալ : Ի՞նչ կընշանակեն
 հետեւեալները : Սերմանահանին առակին մէջ սա ա-
 մենայայտնի խօսքը կը կարգամք . “ Թշնամին որ վար-
 ,,եաց զայն՝ սատանայ է (Սաղմ . ԺԳ . 39) :
 ,,Սուրբն Պետրոս կըսէ . “ ոսոխն ձեր սատանայ իւր-
 ,,րեւ զառիւծ՝ գոչէ . շրջի եւ խնդրէ թէ զո՞վ կլա-
 ,,նիցէ ” (Լ . Պետր . Լ . 8) : Տէրն մեր կըսէ
 Պետրոս առաքելոյն . “ Սիմոն՝ Սիմոն , ահա սա-
 ,,տանայ խնդրեաց՝ զքեզ խարբալել խորեւ զցորեան .
 ,,այլ ես աղաչեցի վասն քո զի մի՛ պակասեսցին
 ,,հաւատք քո ” (Ղուկ . ԻԲ . 31 , 32) : Իշ մեզի
 ալ սա աղօթքը ընել սովորեցուց . “ փրկեա՛ ի չարէ , ,
 եւ սուրբ աւետարանը կըսէ . “ եմուտ սատանայ
 ,,ի՛նչուզայ՝ ի կոչեցեալն իսկարիովտացի ” (Ղուկ .

ԻՒ. 3). Եւ նոյնը կրսէ սուրբ Յովհաննէս աւետարանիչն ալ. «սատանայի իսկ արկեալ էր 'ի սիրտ
 ,, զի մատնեցէ զնա (Յուդա) իմովնի իսկարիով տաց-
 ,, եոյ . . . Եւ յետ պատառոյն ապա հմուտ 'ի նա
 ,, սանանայ ,, (Յովհ. Եւ. 2. 27) : Սուրբ Պօղոս
 առաքեւը կրսէ. «Դուք որ մեռեալն էիք 'ի մեղս
 ,, ձեր եւ յանցանս, յորս երբեմն զնայիք ըստ յաւի-
 ,, տենի աշխարհիս այսօրիկ, ըստ իշխանին իշխա-
 ,, նութեան օգոյս այսոյ, որ այժմս ընդմտեալ է
 ,, յորդիսն ապստամբութեան ,, (Եփ. Բ. 1. 2) :
 Սուրբ Յովհաննէս ալ կրսէ. «ամենայն որ լ'ս-
 ,, տուծոյ է ծնեալ ո'չ մեղանչէ. այլ որ լ'ստու-
 ,, ծոյն է ծնեալ՝ պահէ զանձն. եւ չարն առ նա ո'չ
 ,, մերձեալ ,, (Լու. Եւ. 17. 18) : Լսանք եւ ու-
 թիշ ասոնց նման շատ մը խօսքերը թէ որ մար-
 դոց անմեղութիւնը երբեմն հեշտութեան խայծով
 եւ երբեմն ոսկիի փայլունութիւնով, երբեմն ալ իշխա-
 նութեան եւ մեծութեան պատրանքով խախտելու
 համար սատանային ձեռքը թող տրուած իշխանու-
 թիւնը չեն նշանակեր նէ՝ ի՞նչպէս հասկընամք : Թէ
 որ սատանայ յանգչնեցաւ թապաւորութիւններուն
 փառքը (որդոյն) լ'ստուծոյ առաջը բերել, թէ որա-
 նոր զգեցած մարդկային բնութեան միջնորդաւ ա-
 նիկայ խօսքիւ ժպրհեցաւ նէ՝ մենք մեր կիբերուն
 եւ տիտութեանը՝ եւ տիպութեանը վրայ ի՞նչ
 վստահութիւն կրնանք ունենալ. Եւ թէ որ լոկ
 մահկանացու մարդիկ երբեմն իրենց խորամանկու-
 թիւնովը եւ որոգայթներովը եւ կեղծաւորութիւ-
 նովը մեզ՝ գլխէ հանելու զիւրութիւն կունենան նէ :

որքան առաւելութիւն պիտի չկրնան ունենալ այն անկեալ ոգիները՝ որ մեզ կորուսանելու համար ունեցած թունաւոր սրտերնուն հետ հանձարոյ ալ այնքան գերազանցութիւն ունին :

Ն Ի Ր Ո Պ Ը Յ Ի

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒՆ ՈՒՍՄՈՒՆԲԸ

Նախնային դպրոց բաւով այն դպրոցները կիմացուին՝ որ ց մէջ տղայքը իրենց համար ամենահարկաւոր դատուած առաջին ուսմունքները կը սովորին . որ են նպարդապէս կարգալ գրելէն զատ քերականութիւն եւ թուարանութեան չորս գործողութիւնները , այն ալ միայն գործնական կերպով . կանոններուն պատճառները կամ տեսական վարդապետութիւնները ըստ իրարման կամ երկրորդական դպրատուններու ձգտելով : Սուրբ գրոց եւ ազգային պատմութիւններ՝ եւ քրիստոնէական վարդապետութիւն ալ սովորելու տեղը նախնական դպրոցներն են :

Գերմանիայի բողոքական դպրոցներուն մէջ (որուն հետեւիլը Գաղղիայի մէջ ալ մտած է իւրեւ ընդունելի նորութիւն—*օթոս—մը*) , նախնական զըպրոցներուն մէջ սովորուելիք ուսմունքներուն սահմանը քիչ մը աւելի ընդարձակած է , բնազանցական գիտութեան սկզբունքներու նման բաներ ալ կը սովորեցընեն . որոց ինչպէս բան ըլլալը յօգուածս կարգալով հասկըցողները իրաւունք ունին զարմանալով հարցընելու թէ , այդպիսի բարակ եւ վերացեալ բաները՝ որոնք հասկընալու չափահաս մարդիկներուն

մէջ անդամ բուականութիւն ունեցողներ շատ չեն
դտնուիր , ինչ յարմարութիւն կըրնան ունենալ նախ-
նական դպրոցներուն հետ՝ որ մանր եւ անչափահաս
տղոց բան սովորելու սկըսած տեղը պիտի ըլլայ . եւ
այնպէս տղոց բոլ ասանկ բարձր եւ վերացեալ եւ
գթուար հասկըցութիւն բաներ խօսիլը պարապ տե-
ղը ժամանակ անցընել չէ՝ մի : Ս՝ ենք ալ հարկ կը-
սեպեմք այն ուսմունքներուն ինչ ըլլալը նոյն իսկ
գերմանացի հեղինակներուն գրք՝ րէն առնելով պատմե-
լէն առաջ այս օրինաւոր հարցմանս պատասխանը տալ :

Մարդս տղայութեան ժամանակը սուր յիշողու-
թիւն կունենայ . ինչ որ լըսէ նէ մտքին մէջը խո-
րունկ կըտպաւորուի եւ իրեն որպէս թէ երկրորդ
ընութիւն կըլլայ , այն ժամանակէն լըսած եւ միտ-
քը տպաւորածները մտքէն հանել մոռցընելը անհը-
նար չէ՝ ալ նէ շատ մեծ գթուարութիւններ ունի :
Տղան բանի մեծնայ նէ յիշողութիւնը կըտկարանայ .
եւ անոր տեղը քըչիկ քըչիկ դատումը կը զօրանայ :
Ըյն ժամանակը կըսկսի լըսածները դատել , եւ
սուտը ճշմարիտէն կամ սխալը շիտակէն որոշելու
աշխատիլ : Ըյո դործողութեանս համար հարկ է
առաջուց ճշմարիտը եւ շիտակը գիտնալ , որպէս զի
անիկայ նոր լըսած եւ դատելու եւ որոշելու բանե-
րուն բաղդատութեան ծայր մը բըռնէ : Ո՞րն է այս
ճշմարիտը եւ շիտակը , եթէ ո՛չ՝ տղուն նախնական
ուսմունքը սովորած ժամանակէն յիշողութեան մէջ
համբարած դադափարները . անոնք են՝ որոց վրայ
պիտի չափէ ետքէն լըսածները . անոնց յարմար ե-
կածները իբրեւ անհակառակելի ճշմարտութիւն պի-

տի ընդունի . այն չափին չյարմարածները իբրեւ սուտ եւ անհիմն պիտի հերքէ : Աստի նախնական ուսմունքը տղուն իբրեւ իմաստասիրական առաջ կամ «կլէնտ» կը ծառայէ . որոց հաւատալու է ինքը առանց ապացոյց եւ հաւաստիք բընտընելու . միտքը դնելով որ անոնք անանկ պարզ եւ անհակառակելի ճշմարտութիւններ են՝ որ հաստատութեան համար ապացոյցի կարօտ չեն . մանաւանդ թէ ասոնք ուրիշ բաներու ապացոյցի տեղ կըրնան ծառայել . ինչպէս են սա խօսքերը . Ամբողջ բանմը իրեն բաղկացուցիչ մասունքներուն ամէն մէկէն մեծ է՝ եւ ամէնուն մէկէն հաւասար է : Ընհար է որ մէկ բան մը ճիշդ մի եւ նոյն ժամանակի մէջ ըլլայ եւ չըլլայ . եւ այլն : Ասոր համար հաւատոյ ճշմարտութիւնները՝ որոնք ապացոյց չեն վերցըներ , որովհետեւ մարդկային մտքէն վեր են , եւ Աստուած յայտնած է մարդոց , ուստի եւ դատողութեան ալ ենթակայ չեն կըրնար ըլլալ , ամէն տղգաց մէջ սովորութիւն եղած է որ նախնական սկզբունքներուն կարգը մտնէ . եւ տղոց առաջին սովորածներէն ըլլայ . ուստի մեծապէս կը սխալին անոնք՝ որ այս ուսմունքը նախնական դպրոցներէն դուրս ձգել կը խորհին ըսելով որ տղոց հասկըցողութենէն վեր բաներ են , եւ ասոնցմով զբաղելը պարաս ժամանակ կորսընցընել է* :

* Երբեմն անանկներ կը պատահին , եւ քիչ ալ չեն , որ չափահաս եղած ատեննին կրօնական ճշմարտութիւնները , որ տղայութեան ատեն սովորած էին , կը ձգեն . եւ ասիկայ հոս մեր ըսածին դէմ կերեւի :

Ե յապէս մտածողներն են որ աւելի յարմար դա-
տած են վերոյիշեալ բնազանցական սկզբունքները
դպրատուններու մէջ խօթելու . որ կրօնն թէ տը-
ղոց միտքը աւելի կըրնեն . եւ առանց շատ ժա-
մանակ կորսնցընելու՝ բարձրագոյն գիտութիւն-
ներու խելք հասցընելու ճամբայ կը բանան :
Իսկ ինչպէս որ ըսինք՝ նախնական գրպրոցներու
մէջ տղոց սովորածները եւ իրենց միտքին մէջ
պահածները ետքէն սովորելիքներուն կշիռ եւ
չափ մը պիտի ուլան : Քրիստոնէական վարդապե-
տութեան ուսմունքը ետ ձրգելով բնազանցական
ճշմարիտ կամ սուտ սկզբունքներով տղոց յիշողու-
թիւնը խրոկելուն եւ լեցունելուն արդիւնքը այն
կըլլայ որ , երբ որ տղան մեծնալով քրիստոնէական
վարդապետութիւն սովորելու ժամանակը եկած սեպ-
ուինէ , առած համարը բնազանցութեան սկզբունք

Բայց այն ալ մտածել պէտք է՝ որ մարդ քանի
մեծնայ նէ կըլլերն ալ կ'աճին . և այն կիրքերը
յսպեցընելու համար ազատութիւն կուզէ : Բայց
կրօնից բարոյական սկզբուքը անոնց ասնձ դնել
կը սովորեցնէ . ուստի մարդս ալ այն ասնձէն , իրեն
կրկը արգելք եղող բանէն ազատիլ կուզէ . ասոր
համար կրօնից ճշմարտութիւնը ուրանալու կելլէ իր
խղիճ վկայութեանը դէմ : Երկու անգամ երկուքը
չորս ընելը անհաւառակելի ճշմարտութիւն մըն է ,
բայց թէ որ այս ճշմարտութիւնս մարդոյս կրկը
դէմ բան մը պարունակէր նէ՝ ո՛րքան մարդիկ կու-
զէս որ ասիկայ ալ ուրանային : Այս օրինակը նոյն
իսկ վշդէրին է . որուն ասանկ բաներու մէջ վե-
կայութիւնը նեւտելու բան չըլլար :

կարծածներուն հետ բաղդատելու պիտի ելլէ : Եւ որովհետեւ հաւատալիքները Մատուռէ յատնուած ճշմարտութիւններ են , իսկ ընազանցական գիտութիւնը մարդոյս հանճարովը գտնուած եւ սուտ ու ճշմարիտ խառն ըլլալուն համար ամէն մէկ խօսքերը հաստատուելու կարօտ են անպայօններով , ասկէց կը հետեւի որ ուսանողը աստուածային ճշմարտութիւնները մարդկային խելքին արտադրած կեղակարծ գիտութիւնովը չափէ . եւ որպէս զի իմաստասիրական լեզուով խօսած ըլլանք , ապայոյցը ապացուցանելի տեղ՝ եւ ապացուցանելին ապացոյցի սեղ ըլնէ . որ բոկի Է՝ պոչը պլուխ եւ զըլուխը պոչ ընէ , որ Է՝ փ աղէկ ծիծաղիլի անտեղութիւն մըն է : Եւ այս գրութիւնս է Քաջիւնիւն ըստածը . որ կը սովորեցընէ թէ մարդոյս խելքը ամէն բան դատելու եւ հասկընալու բաւական է . եւ այն բանը որուն չկրնար հասնիլ մարդկային խելքը , բացարձակապէս սուտ եւ անհնար է : Եսկէց կը հասկըցուի թէ Արարչայի մէջ եւ մանաւանդ Գերմանիայի բողոքականներուն մէջ նախնական ուսմունքներուն սահմանը ընդարձակելուն արգիւնքը ի՞նչ է . ուրիշ բան չէ . բայց հաւատքը փրճացընելու ճամբայ մը բլրանէլ . Եւ ասիկայ աւելի աղէկ կը հասկըցուի՝ նոյն գորոյններուն սէջ սովորեցուցած սկզբունքները աչքէ անցընելով :

Եւստիւսիլ պէտք չէ . տղայ կրթելու համար ընտնուած ամէն գրութիւն եւ եղանակ՝ գերապոյն գիտաւորութիւն մը կունենայ . այն գիտաւորութիւնը աչքին դիմացն առնելով կըսկըսի , եւ վերջն ալ

Հոն հասցընելու կաշխատի : Եյս նպատակս ոմանց համար քրիստոնէութիւնն է . ոմանց համար ալ ընականի հետեւելիք՝ փուսոյի եւ Պէզտուի հետեւողութեամբ . եւ թէ որ օր մըն ալ ^{աճիւնսպոստանքէն} ըսուած դրութիւնը կամ աղանդը բարձրագոյն գիտութիւններուն մէջ յարգ ստանայ նէ՝ այն ատենը անշուշտ նախնական դպրոցներուն մէջ ալ ասոր սկըզբունքները կըմտնեն :

Ե.ՉԳԻ ԵՅԻՆ

Նորատիպ մատենադարան :

(Հարունախոբիւն*)

Վրբին նպատակն է՝ հանգուցեալ Տ . Յովհաննէս սրբազան պատրիարքին յիշատակը ազգին ատենի ընել իբրեւ սուրբ Արուսաղէմի աթոռոյն վնասակար : Ս'իհրդատեանցը այսպէս զիտաւորութիւն մը ունեցաւ ալ նէ ղինքը սուրբ Արուսաղէմէն ետ ճամբելուն համար , Չիլինկիրեանը աւելի ծանր պատճառներ ունէր յիսկալութեան : Ետոնց վրայ մենք խօսք երկընցընելու միտք չունիմք . գիրքը իր նւապատակին հասնելու համար ի'նչ ճամբայ բըռնած է նէ այն պիտի համառօտեմք :

Հանգուցելոյն վրայ յանցանք կըգնէ նախ՝ չըկընալ ընելու բաները չընելը . Բ . իր ունեցած

* Տես՝ երես 203 .

իշխանութենէն եւ իրաւաբանութենէն վեր բան չը-
նելը . Գ . անհիմն պահանջմունքներու չեղելը : Ա-
ստնք հոս համառօտ մը կը ցուցնենք . նախ սա ծա-
նուցանելով որ գրելիքնիս գրքին ամբողջ հերքու-
մը չէ . ասոր համար այն գրքէն շատ մեծ եւ անոր
կրկինին շափ գիրք մը յօրինել պէտք կը լլար : Է-
րեք կը սեպեմք վերոյգրեալներէնմէկ մէկ կամ երկեր-
կու օրինակ ցուցնելը :

Ա . Չրկըրցած բաները չընելը . յանցանք է ե-
ղեր : եւ ասոր օրինակ . Թաւրի լերան վրայ երեք
հատ հռչակաւոր վանք ունէինք կըսէ (էր . 63) .
եւ աստնք 300 տարիէ 'ի վեր բարբարոս արաբնե-
րուն երեսէն աւերակ մնացեր էին . 1858 ին ու-
սերը այն տեղին տիրապետելով հռչակաւոր վանք մը
չինեցին : Այն ատենը սրբազան պատրիարքին ալ
պէտք է եղեր ^{անստանդ} ընկերակալ . եւ վաղեմի կորսը-
ուած ու աւերած տնօրինական տեղերնիս կամ պաշտ-
պանել, եւ կամ շինութեամբ պայծառացունել : Ա-
ստնք գրքին խօսքերն են : Պաշտպանութիւնը մէկ
յարձակման մը դէմ կը լլայ . մէկուն ինչքը մէկ ու-
րիշը յափտակելու ըլլայ նէ՝ ինչքին տէրը կը լ-
լայ իւր ինչքին պաշտպան : արդ՝ Թաւրիական լե-
րան վրայի վանքերուն տեղը մեր ազգինն են եղեր .
ուրսք ^{պիւրապէս} էն . եւ սրբազան պատրիարքին ալ
պարտքն է եղեր անոր պաշտպանելը . ի՞նչպէս .
^{եւ ոչ ոք} հետ ընկերակալ : Կըրնայ մարդ մը այս կեր-
պով իր ինչքը պաշտպանել . ընչեցը վրայ իրաւունք
չունենալով ^{պիւրապէս} ինչքին հետ ընկերակալ : Եօիկայ ը-
նելու կարող ուրիշ մարդ կայ նէ՝ հանգուցեալ սրբա-

զանք չէր կըրնար ընել. եւ չկըրնալ ընելիքը իրեն յանցանք մը չէր. 1. ուսարարապետը կառաջարկէ եղեր որ ուսեարը հոն վանք շինած տառննին սրբազան պատրիարքը իր կողմէն մէկը խրկէ՝ որ կամ տեղերնիս յայանուելով որոշուի. որն որ 300 տարիէ 'ի վեր ամայի մնացած ըլլալով սրիշէլը անհնար էր. կամ ուսուաց փորած եւ պեղած տեղերէն ազգային հնութիւն մը գտնուի. որով ապացուցուի այն տեղը հայոց ըլլալը. 2. արդեօք ուսօք չէի՞ն հարցըներ այն գացող մարդուն թէ ի՞նչ կուզես եւ ի՞նչ բան ունիս. եւ բանն իմանալով չէի՞ն վըռնտեր արդեօք անկէց. 3. Բայց ասանկ չընէին ալ՝նէ ինչ խեր ունէր այն գիւտը. 4. Թափոր լեռը հինգերորդ դարէն 'ի վեր վանք ունենալնիս գիտեմք. մեր սուրբ Եղիշէ վարդապետն ալ հոն գացած է, եւ տեղւոյն եւ վանականներուն նկարագրութիւնը կընէ (ՏՊՄԱՆՈՒԹԻՒՆԻ ՄԱՍԻՆ)։ Բայց աշխարհակալութիւնը ստացուածոյ սեպհականութիւնը կաւրէ եւ յաղթուի իրաւունք մէջ կը բերէ. 5. յա սօփիան, յունաց ըլլալը ապացուցանելը բիւրապատիկ աւելի դիւրութիւն ունի հիմայ օտար ազգաց առաջը. 6. քան թէ Թափոր լեռան վրայ մեր վանք ունենալը. 7. բայց սեպհականութեան իրաւանց վրայ աշխարհակալութեան իրաւունք եկեր է. եւ այսօր թէ որ նոյն ստացուածոց տէր կենալու ըլլանք նէ՝ կարծեմ մեր պահանջքը սրբապաշտներու համար հաստատագիր (ՀԵՏՏԷԼԻ կամ ԿԵՆԷԼԻ) մը պիտի չկրնանք հանել. 8. Ուստի այս կողմէն ալ հանդուցեալ սրբազանք բան չէր կըրնար ընել.

Բնացանք սեպեր է իր ունեցած իշխանութ-
 ւենէն եւ իրաւաբանութենէն վեր ըսն չընելը : Ի-
 րօւսաղէմի պատրիարքը հայոց ազգին վրայ ընդհա-
 նուր իրաւաբանութիւն ունեցածի մը պէս կը ձեւացը-
 նէ 'Նկարագրի' հեղինակը . եւ կըսէ . պէտք էր պատ-
 րիարքին Երուսաղէմի , թողուլ , որ իրեն իրաւա-
 , բանութեամբը աշխատի եւ դարման տանի , թէ'
 , իրեն վիճակին' եւ թէ Եսիայի մէջ մնացեալ խեղճ
 , եւ անտերունջ վիճակաց , . (էբ . 109) : Եւս ի-
 րաւաբանութիւնը Երուսաղէմի պատրիարքները երբէք
 ունեցած չեն . ունեցեր են նէ գործածած չեն . կը-
 մընայ Սիհրդատեանցին եւ անոր գործակցին որ մե-
 զի ցուցընեն թէ ո՞ր կաթուղեկոսը Երուսաղէմի ո՞ր
 պատրիարքին տուեր է այդ իրաւաբանութիւնը . ու-
 թով պատրիարքն ալ կաթուղեկոսին հաւասար կըլ-
 լայ . բայց ենթադրելով թէ այդպէս իրաւաբանու-
 ւիւն մը ունեցած ըլլայ , ի՞նչ ընելու է անով :
 Սիհրդատեանցը կըսէ (էբ . 115) . Հայաստանու
 արգաւանդահող ու պարարտ երկիրներուն մէջ գաղթա-
 կանութիւն հաստատելու է : Եսոր վրայ երկու խըն-
 դիր կառաջարկեմ . նախ՝ թէ կըրնայ մի հոգեւոր
 իրաւաբանութիւն ունեցող մէկը մէկ տեղ մը գաղ-
 թականութիւն հաստատել . Եւրոպայի կամ Ասիայի
 կամ լուր տիեզերաց մէջ ասոր օրինակ կայ մի : Երկ-
 րորդ՝ թէ Հայաստանի մէջ գաղթականութիւն հաս-
 տատելու կարօտութիւն կայ մի , երբ այն տեղի բը-
 նիկ բնակիչները քիւրտներուն ձեռքէն՝ կամ հոն վաս-
 տակածնին իրենց կարգաւորեալ եւ արտաքոյ կարգի
 ծախքերու անբաւական գտնելէն ատար երկիր՝ կը-

գաղթեն : Ի հարկէ ասոնց երկուքին ալ պատաս-
խանը մէկ մէկ «չ է . որով միհրդատեանցին այս ը-
սածքն ալ ոչ ինչ կըլլայ :

ԶՕՀԵԼԻՆ ՀԻՆ ՍԻՃԷ

(Հարոհակոբեան[†])

Սրբազան պատրիարքին ապր . 24ին զրած մէկ
նամակը նոյն ամսոյն 26ին մեզի տրուեցաւ . որուն
պատճենն է այս :

Արժանայարգ սիրելի :

Ինչպէս որ մեծ պահոց վերջերը տէր Գալուստ ա-
ւագ քահանայի ձեռօք Զահարէ հոգեւոր ժողովով քըն-
նուելու համար ցուցուցած բաղձանքնիւ յետ սրբոյ Զատիկի
կատարելու խօսք տուած էինք . և ըստ որում Զատիկն
ալ նոր անցաւ , հարկ կըլլայ ուրեմն յառաջիկայ երեք-
շաբթի օր որ է մայիս . 1, Թէ՛ եկեղեցական և Թէ՛ աշ-
խարհական որո՛նք և քանի՛ հոգի ոյ կուղէս՝ հետդ ա-
ռած գալ անպատճառ և անյապաղ ի պատրիարքարանս .
Մասիս խմբադրին ալ իմացուցած էմք գտնուել նոյն օրը .
որ ձեր երկուքին խօսքերն ու զրածները հոգեւոր ժո-
ղովոյս ներկայութեամբ քննուին : Ողջ լեւուք :

Նշանակեալ օրը զնացի պատրիարքարանը առանց
մտրդ տանելու հետս . մէկ մը՝ որ զատու պաշտպանե-

[†] Տե՛ս էր էս 122 . 149 . 179 . 208 .

ըլու դրսէն մարդու կարօտ չէի. արդէն մեր նախնի սուրբ հայրապետները հետս էին, որոց խօսքերը Օսկան մէջ գրած էի. և մեր հակառակորդներուն կը մնար յայտնի ըսել թէ այն վկայութիւնները չեմք ընդունիր. որով ուղղափառն ու բողոքականը զիւրաւ կը զատուէր: Երկրորդ. որովհետեւ միտքս գրած էի ընկու հարցումնին դրով ուղեւ. առանց գրոյ լոկ բերնով խօսուածի պատասխան չտալ, որուն համար մարդ պէտք չէր պատասխանատուութիւն օգնելու:

Սաին ալ եկած էր. բայց դէմքին վրայ վհատութեան նշան մը կերեւէր. և յայտնի էր պատճառը: Թէպէտ ժողովոյն մէջ պաշտպաններ ունէր. բայց անոնց խօսք չէր իյնար. ժողովը իբրեւ դատաւոր՝ միայն երկու կողմը լսելն ետքը իր վճիռը պիտի տար. և ինքը իր ըսածը (որ իրենք չէր, ուրիշէ դաս առածը կը գրէր), պաշտպանելու ուժ չունէր: Աւրիշ պատճառ մը կայ եղեր վհատելոյն՝ որ ետքը իմացանք: Բողոքական կարգացողէ մը՝ իր ըսածները հաստատուելու համար վկայութիւն ուղեր էր. և պատասխան առեր էր թէ՛ եկեղեցւոյ հայրապետները Պրուսացիին պէս կը խօսին, դուն Վեստարանին խօսքը բռնէ՛ կնքիր: Սակայն Իւթիււնանը հրապարակաւ պիտի չըկրնար ըսել թէ հայրապետներուն խօսքը չեմ ընդունիր: Նոյն պատասխանն առեր էր հռոմէականութեանէ նոր դարձող գիտուն անձէ մըն ալ. և ասոնք բաւական վհատեցուցիչ բաներ էին:

Ժողովոյն մէջ երբ խօսքը բացուեցաւ՝ մենք հարցնելիքնին գրով ուղեցինք, և խնդիրներնուս վրայ պնդեցինք: Ազգածնիս դրելը Իւթիււնանին կիյնար.

բայց բան մը չկրցաւ գրել. որովհետեւ հոն ոչ գաղա-
փարք տուող կարիրեն՝ և ոչ գրածը սրբագրող : Մենք
մեր խնդրոյն վրայ պինտ կենալով և բերնով հարցը
[ուսանելուն բնաւ պատասխան չտալով այն օրուան
ժողովն անցաւ :

Քանի մի օր ետքը*, հոգեւոր ժողովոյն հետ քա-
ղաքական ժողովն ալ մէկ տեղ եկաւ, նոյն օրն ալ կան-
չուեցանք ես և Իւթիւճեանը : Օգիս պարտաւոր ձը-
գել ուզեցին . որպէս թէ առաջուց խօսք տուած ըլ-
լամ գրածներս հոգեւոր ժողովոյն չցուցուցած չտալե-
լու . և անկէջ ետքը խօսքիս վրայ կեցած չըլլամ :
Այդպէս բան մը եղած չէր . հարկ եղաւ բանին հու-
թիւնը ճիշդ պատմելու . թէ ինչպէս իրենք ըսեր էին
որ Օգիս ին լեզուն չէն հասկնար . և Օգիս ին առա-
ջին թիւը հրատարակուելէն առաջ իրենցմէ գրածներս
քննելու մարդ ուզեցի և չտուին . և մինչեւ Իւթիւ-
ճեանին հարցումներուն պատասխան տալ պէտք եղած
ատենը կանոնաւոր կերպով հրատարակմանը դէմ բան
չըսին : Ի՞նչպէս կրնայի խօսք տալ գրածս քննութեան
տալու այն ժողովոյն՝ որ գրածիս լեզուն հասկընալու
մարդ չէր գտած իր մէջը՝ ինձի քննիչ տալու :

Ժողովքը դանուող աշխարհականներուն մէկը զիս
յորդորել սկսաւ որ կրօնական նիւթոց վրայ գրելը և
կեղեցականներուն ձգեմ . և ես Օգիս ին մէջ խօսք և
զուարճալի պատմութիւններ գրեմ , որ աւելի բաժա-
նորդ ունենամ : Պատասխանեցի որ Հայաստանեայց ե-
կեղեցւոյ դէմ մաքառող բողոքականները շատ տարի է

* Օրագրոյս մէջ նշանակած չըլլալուս համար ճիշդ
օրը միայն չէ :

որ աղգին մէջ մտեր են և աղղը կը մոլորեցընեն և պարզամիտները իրենց կողմը կը քաշեն. անոնց դէմ դրող կարգաւոր մը չեկաւ. թէպէտ և այս աղանդը կրօնքին և կրօնից պաշտօնականներուն միապէս դէմ ըլլալով անոնց անձնական շահուն ալ կը դպչէր. անոր համար սոխպուեցայ գրիչը ձեռքս առնել. և հաւատքը կարգաւորի և աշխարհականի միապէս պէտք ըլլալով կարողութիւն ունեցողը նոյնը ընդդէմ թշնամեաց պաշտպանելու պարտաւոր է. թէ՛ կարգաւոր ըլլայ՝ թէ՛ աշխարհական : Եւ իմ փափաքս ստակ վաստկիլ չէ. աստուածային ճշմարտութիւնը պաշտպանելով մարմնաւոր հոգերս ալ հոգալը Ետուծոյ ձգած եմ. և անիկայ զիս կապրեցընէ : Եյսու ամենայնիւ խոստացայ ալ ուզածին պէս զուարճալի և հրահանգիչ պատմութիւններ գրելու, և այս խոստմանս կատարումն էր որ՝ Երեւանին առաջին թիւէն սկսայ պատմութիւններ հրատարակելու. և անոնց առաջինն եղաւ ՎԱԼԼՄՈՒԻ ԿՈՄՍ ԵՒ ՊԱՐՈՒ ՏԸ ԼՕԶԱՆ վէպը. որ այն ալ կրօնական էր, կրօնքը վերցընելու փափաքողներուն ըրած խորամանկութիւնները կը յայտնէր :

ՎԱԼԼՄՈՒԻ ԿՈՄՍ ԵՒ ՊԱՐՈՒ ՏԸ ԼՕԶԱՆ

Քարոնդաս Յիւթագորաս փիլիսոփային աշակերտն էր. և Խառնիա Սիրարիս քաղաքին ղնակիչներուն օրինքներ դրաւ. մէկ մասը հին օրէնագիրներէն ժողովելով. և և մէկ մասը իրմէ աւելցընելով. Խառնակը փրկչի թուականէն 450 տարի մը առաջ

է : Ղեկորորոս սիկկիացի (ԿՐ . ԺԲ . 41 . 12 . 13) . ասոր դրած օրէնքները կը գրէ . մենք ալ անկէջ թարգմանելով հոս կ'դնեմք :

„Քարոնդաս պինտ առաջ օրէնք դրաւ՝ որ զաւակ ունեցող մարդ մը կ'ինը մեռնելէն հտըը նորէն . կարգուի , եւ տղոցը խորթ մայր բերէ նէ , երկրին բարւոյն համար գումարուած ժողովքներուն մէջ չառնուի . միտքը՝ այն էր՝ որ իր տղոցը աղէկութիւնը եւ հանգիստը հոգ չընող մարդիկ հասաւ , ռակութեան գործոյն վրայ չ'ընէր կըրնար աղէկ մըտածել : Կըսէր . առաջին անգամի կարգուելուն բաղդաւոր դտնուողները այնքանով գոհ ըլլալու են . իսկ դժբաղդ գտնուողները նորէն ամուսնանալու ըլլան նէ խենթի կարգ կըմտնեն :

„Հրաման ըրաւ որ՝ մէկուն զօրպարտիչ ըլլալը ստուգուի նէ՝ զլուսը միւրիկէ (խօճա եւեմիշի) ծառին տերեւներովը պսակ մը դնեն քաղաքին փողոցները պըտըտընեն , որ ամէն մարդ իմանայ թէ այնպէս չար մարդոց ի՞նչ պսակ կը վայէ : Այս տեսակ պատիժով զատապարտուող շատ մարդիկ խայտառակութեան չդիմանալով իրենք զիրենք մեռցունքն* : Այս օրէնքիս արգիւնքը այն եղաւ՝ որ զըր-

* Ասանկները սա աղէկութիւնը ունին որ ամբողջով գիտեն եղեր . հիմայ անանկներ կան որ չեն միտն խօսքով , այլ գրով ալ զօրպարտութիւններ կ'ընեն . ըրած զօրպարտութիւննին դատաստանական կերպով խմցուելն ետքն ալ ամենեւին հոգեքնին չէ . մարդոց մէջ ելլելու ոչ կամչնան եւ ոչ կը վախեն . պատժաւուն որ անանկներուն յարդութիւն տընող եւ քաջալեւող ալ կը դտնուին :

պարտելը իրենց սովորութիւնն ընող մարդիկ այն
երկրէն իրենք զիրենք արտօրեցին . որով երկիրն ալ
անոնցմէ ազատելով հանդարտեցաւ :

„Քարոնդաս գէշերուն հետ ընկերութիւնն ընող-
ներուն , Կէմ ալ օրէնք մը տուաւ , որ իրմէ առաջ ե-
ղող օրէնսդիրները խեղճ չէին ըրած : Այդէկ զիտէր
որ մարդիկ շատ անգամ գէշերիւն ընկերակցութեամբ
կը գէշնան . եւ գէշութիւնը տարախօսիկ ախտի
նման իրարմէ կը պրլըշկի եւ առաքինի մարդոց հոգ-
ւոյն հիւանդութիւն կ'ուրերէ : Գէշութեան տանող
ճամբան դար մար ու լայնարձակ է . ուստի տկարա-
միտները հեշտութեան խայծով գիւրաւ կը բըռնու-
ին , եւ վերջին աստիճանի գէշութեան մէջ կ'իյնան :
Այս գէշութեան առաջն առնելու համար օրէնսդի-
րը յատուկ օրէնքով մը գէշ մարդոց հետ աւսու-
թիւնն ընելը եւ քովերնին յաճախելը արգիլեց , եւ
պատուէրը մտիկ շնողները դատաստանի քաջել եւ
ծանր տուգանք առնել հրամայեց :

„Ասկէց կարեւոր ուրիշ օրէնք մըն ալ դրաւ ,
որ նախնի օրէնսդիրներուն միտքը եկած չէր : Այս
օրէնքը կը պատուիրէր որ ամէն քաղաքացւոց տը-
ղայքը կարգաւ գրել սովորին . եւ վարժապետները
ամսականին տէրութենէն առնեն . վասն զի օրէնքու-
դիրը կը խորհէր , որ աղքատներուն տղայքը վար-
ժապետներու անտական չկընալ տալով պէտք չէր
որ կրթութեան այս տարերքէն զրկուին :

(ԻԼ. 13.) „Օրէնսդիրը ուսման ուրիշ ձիւղե-
րէն աւելի նախնական ուսմունքներուն կարեւորու-
թիւնն կ'ուտար , եւ կատարեալ իրաւունք ալ ունէր

այսպէս ընելու : Մարդկային կենաց ամենահարիւ-
 ւոր գործերուն շատը , ժողովներու մէջ քուէ տա-
 լը* : Սամակ գրելը , կտակը , օրէնքները , եւ ընդ-
 հանրապէս ինչ բան որ ընկերական կենաց հար-
 կաւոր է՝ կարգալ գրելը գիտնալ կուզէ : Ո՞վ կըրնայ
 ըլլալ որ կարգալ գիտնալուն արգանի եղած գովես-
 տը տալ չուզէ : Չէ՞ մի որ մեռնողներուն անունը
 կենդանիներուն մէջ ասով անմահ կ'մնայ . հեռաւոր
 բարեկամներու հետ հաղորդակցութիւնը ասով կ'ըլ-
 լայ . որպէս թէ քովն եղած ըլլար : Պրերու գոր-
 ծածութեամբ է որ ազգերը եւ թագաւորները իրենց
 պայմանադրութեանը պահպանութեան եւ երկար ա-
 տեն անխախտ մնալուն երաշխաւորութիւն կը գտնեն .
 ասոնց օգնութեամբն է որ իմաստուն մարդոց գե-
 ղեցիկ զրուցուածքները եւ աստուածային պատգամ-
 ները եւ փիլիսոփայներուն գիտութիւնը եւ ամեն
 ուսմունք իրենցմէ շատ ետքը եկող մարդոց ալ կանց-
 նին : Թէ որ նիւթական կեանքերնիս բնութենէն
 ունինք նէ՝ բարոյական կեանքերնիս առած կրթու-
 թիւնովնիս է : Ուստի Վարոնդատի օրէնքովը պե-
 տութիւնը կը պարտաւորէր հոգ տանելու կրթու-
 թեան ամենամեծ բարիքէն զրկուելու վտանդի մէջ
 դառնողներուն վիճակին վրայ : Ուստի Վարոնդատ
 շատ գերազանց է հին օրէնսդիրներուն նայելով ,
 որ հիւանդ առանձնաւոր մարդոց բժշկին վարձքը

* Հասարակապետական կառավարութեան մէկ պայ-
 մանն էր ամէն բանին որոշումը քուէով ընել .
 եւ Սիբարիս բնակող թուրքեան յոյներուն կառավար-
 ութիւնը հասարակապետական էր :

հասարակաց գանձէն տալ կարգադրեր էին : Ընոնք միայն մարմինը հոգացին . ասիկայ հոգինն հոգաց : Ընք ալ ո՛րքան որ բժշկի կարօտ չըլլալու կր-
փափաքիմք , այնքան կուղեմք որ մեր կեանքը մեզի
բան սուլը եցընող վարժապետներուն քով անցընեմք :

Պիոգորոս 14 երորդ գլուխին մէջ՝ Քարոնդասի
միւս երկու օրէնքներուն վրայ , այսինքն՝ զաւկի տէր
եղողներուն նորէն կարգուելուն եւ շարերու հետ ըն-
կերութիւն ընողներուն վրայ՝ դրած օրէնքներուն գո-
վելի ըլլալուն՝ բանաստեղծներէն քանի մի վկայու-
թիւններ կը բերէ . եւ 15 երորդ գլուխը այնպէս
կը շարունակէ :

ԵՅԼԵԻ ԵՅԼԵՔ

Արօնքը մխիթարութիւն կուտայ :

Եսկէց տասն եւ ինն տարի առաջ Լմերիկայի
Առատաշուրա երկիրը ահագին շարժ մը ըլլալով շատ
մեծ վնասներ ըրաւ : Եյն ժամանակները հոն դրտ-
նուեցաւ՝ Աստօ տէզ Իլէ գաղղիացի բարեպաշտ գիտ-
նական անձը իր ընտանեօքը , որ էին իւր կինը եւ
եօթն զաւակները : Ըսոնք ամէն ալ չկրցան շար-
ժէն փախչիլ , աւերակներուն տակը մնացին եւ մե-
ռան . միայն Աստօ տէզ Իլէ կենդանի մնաց ըրած
սարսափելի կտրտեանը վրայ ցաւելու . եւ ինչ կո-
րուստ . կըրնան երեւակայել անոնք որ չէ՛ թէ սիրե-
լի ամուսիններն եւ եօթն սիրուն զաւակները մէկէն ,
այլ Գոնէ մէկ զաւակին ձեռքէ հանած եւ մահուան

Ժամեացը յափշտակուիլը տեսած են :

Ասիկայ մէկ բարեկամ մը ունէր, որ ասոր գրելսուն եկած ձախորդութիւնը լըսելով եւ իմանալով որ ո՛չ ընտանիք մնացեր է եւ ո՛չ բնակարանը՝ ուր առանձնանալով իր ցաւը լայ, ասիկայ բընտըռելու գընաց, որ հետն առնէ տանի իր առւնը կամ ուրիշ յարմար տեղ մը բնակեցընէ . բայց հոն չկընալ գրտնելով միտքը դրած աղէկութիւնն ալ ընելու անկարող եղաւ : Աստօ իմացաւ ասոր զինչը բընտըռելը՝ եւ պատճառը, եւ հետեւեալ նամակը գրեց . որկէց կիսացուի որ կրօնքը վշտացեալ մարդոց մեծ միտքարիչ մըն է . եւ ապիստ այն մարդոց որ կրօնքը բանի տեղ չեն դնէր . հոգւոյ անմահութեանը չեն հաւատար : Ընանկներուն ուրիշ բան չմնար, բայց եթէ միջեւ 'ի վերջ իրենց մեռած սիրելոյն վրայ լալ ու ողբալ իրեւ յաւիտեան կորսուած : Սուրբ առաքեալն ալ՝ այսպիսիներուն միտքարուծեան աղբիւր կըցուցընէ յարութեան յոյսը . եւ մեռելներուն վրայ շափաղանց լալը հեթանոսներուն կուտայ՝ որոնք յարութեան յոյս չունին : « Ա՛չ կա, » միմ եղբարք՝ կըսէ, եթէ արտմիջիք վասն՝ ննջեցեալոց . որպէս եւ այլք՝ որոց ո՛չ գոյ յոյս : Եւ եկեղեցին ալ մեծ իմաստութեամբ այս առաքելական խօսքը կրկնորդայ մեռելաթաղի Ժամանակ . որ մեռելին ընտանեացը մեծ եւ ճշմարիտ միտքարութիւն է : Աստօյի գրած նամակը կըցուցընէ որ այս միտքարութիւնս ինքը գտեր է . եւ այս է :

« Սիրելիդ իմ : Իմացայ որ Բօանդ եկեր ես զիս բընտըռելու որ ինձի ապագատանելու տեղ մը

շնորհես : Վիղի շնորհակալ ըլլալը քեզ անարգել եւ պատուոյդ դպչել կը տեսնեմ լա՛րեկամ . մասն զի այսպէս ազնիւ գործոյ մը համար բարեկամի մը շնորհակալ ըլլալը կարծիք ընել կուտայ թէ կըրնար անիկայ այսպէս բան մը չընել : Բայց ես ալ քեզնէ լուր ստանալու կը փափաքիմ . թէ ձեր ընտանիքն ինչպէս են . որ ես ալ քու բարի բաղդիդ հաղորդ ըլլամ , ինչպէս որ դուն իմ ձախորդ վիճակիս ցաւակից եղար :

« Յաւս ունեց կարծիք բրածին չափ դառն չէ' : Հաւատք կայ որ կըմըխիթարէ . մտաց համոզումներ կան որ կըրած վնասուն փոխաբիւնութիւն կցուցընեն' : Ասոնք երկուքն ալ այնպէս խոր տպաւորուած են իմ ներսըս' որ ես իմ ընտանեացս հետ յարաբերութիւնս դադրեցուցած չեմ : Անոնց խորհուրդ կը հարցընեմ . եւ սիրտս' որ մէկ հաօիկ մնացած գործարանս է . անոնց բրած որոշումները եւ տուած պատասխանները կիմանայ : եւ իմ գիտակցութիւնս եւ խեղճս' որուն ոտքին տակը մնացած է խելքս , իմ դատումքս կորոշէ ու կըվճռէ : Հաւատա' ինծի սիրելիս . մարդս մինակ հողէ ստեղծուած չէ' ...

« Երբ երկու րոպէէ քիչ ժամանակի մէջ ձեռքէս առնուած տեսած բոլոր այն հողերէն մարմինները , որ զարմանալի գեղեցկութիւն ունէին . չէ' թէ այն նիւթական գեղեցկութիւնը որն որ քիչ ատենուան մէջ որդերը եւ զեռուները կապականեն , ոյլ այն' որուն վրայ առաքիւնութիւնը եւ իմացականութիւնը երկնային ճառագայթ մը կը ցոլացընին . երբ տեսայ որ իմ ընտանեացս հողէ շինուած մասը հող դառնալու

սկըսաւ, ես ալ կորսուած էի թէ որ մարդոյս վերջին սահման ոչընչութիւնը բըռնած, Ըլլայի : Բայց հիմայ ես խաղաղ եւ հանդարտ, եւ աստուածային կամայը անձնատուր եմ : Բաները այս կերպարանքս խօթել կամեցող ձեռին տակը յարգանք կը խոնարհիմ. եւ աւելին ալ կընեմ : Եւ կէց շնորհակալ կըլլամ. որովհետեւ անոր առաջնորդողն է ճիշդ եւ յաւիտենական եւ ամենակատար արդարութիւն մը : Եւ երբ կըխորհիմ թէ կորսընցուցածներուս հետ վերստին միանալու մէջ ի՞նչ մեծ եւ ազնիւ եւ երկնաւոր փափկութիւն կայ, Ըստուած ինծի կըսէ . թէ մտքէդ անցընես որ ըսածներուս ազնիւ եւ ինծի արժանի նպատակ մը չունիմ, քեզ կամ յիմար կամ անիրաւ կըսեպեմ :

„ Հաւատա ինծի սի՛րելիս՝ իբրեւ հին բարեկամ մը : Լուիզա անմահ է : Ա՛յ իբրդորիան եւ Ստէֆանիան անմահ են. մանր տղաքս, այն անմեղ եւ շնորհալի դառնուկներս անմահ են . առաքինազարդ Սալվինան, ուրբը եւ նահատակը, անմահ է : . . . Ուրիշ կերպ մտածելը՝ առաքինութեան վրայ հիմնուած բոլոր սրտի գորովն ու խանդաղատանքը՝ ոտքի տակ առնել, եւ անոնց տեղը սնոտի հայեցողութիւններ եւ յիմար ու ամբարտաւան մարդկային խելքերու ցիրուցան տրամաբանութիւնները դնել է :

„ Հոս իմ վրաս երկու բան ազդեցութիւն ունին . ճշմարտութիւնը՝ եւ քեզի ունեցած սէրս : Կուզէի որ դուն ալ ինծի հետ մի եւնոյն հաւատքը ունենաս, անիկայ միայն կըրնայ մեզ երջանիկ ընել : Ըստ ազդու եւ սրտառուջ վիճակի մը մէջ

եմ . չեմ կրնար մարդկային խելքի ուժով սրտի
գոհութիւն ստանալ որպէս թէ ընդ յարձակմամբ
առածի նման . միայն մտաց համազմամբ ձեռք ձը-
գելու կը յուսամ . քեզ շատ կը սիրեմ : Իմ սիրալիր
բարեւս տո՛ւր պատուական ամուսնոյդ , զաւակիդ
եւ բոլոր ընտանեացդ :

Հին բարեկամ քո Նատո տէզ Իլէ :

14 Փետր . 1843 :

Նամակը գրողը յաջորդ 1844 թուին ճիշդ
այն օրը որ ընտանեացը այն սարսափելի աղէտքը
պատահեցաւ , ինքն ալ վախճանեցաւ քրիստոնէական
ղգացմամբ եւ սրտի եւ մտաց հանդարտութեամբ .
տարի մը առաջ կորսընցուցած սիրելիներուն հետ
ի յաւիտեան միանալու յուսով : Հանդերձեալ կեան-
քը ուրացողները հարկւրաւոր տարի ալ ապրին նէ
ասանկ խաղաղութիւն չեն կրնար ունենալ , որով-
հետեւ հանդերձեալ կենաց վրայ յոյս չունին : Բայց
միայն յոյսը բաւական չէ՝ յուսացածը ձեռք ձգելու
համար . ուրիշ կարեւոր պայման մը կայ , առանց ո-
րոյ յոյսը պարապ է . եւ այս է՝ ըստ Եսաուծոյ
ապրել :

Ազատութիւն :

Սարգկային ազգը այս յայտկութեանս որքան
կըմբիտաբի նէ՝ վրան այնքան տարբեր գաղափարներ
ունի : Իւր այս գաղափարները իւրաքանչիւր մարդոց
կամ աղքատ , քաղաքական ծառայութեամբ կամ հը-

ազատակութեան կերպէն կախում ունին : Ազատութեան նշանակելու համար տաճկաց մէջ սովորական եղած պարսկերէն «երկէտէր» բառը՝ որուն թուրքերէն մասնիկ տալով «երկէտէր» կըսեն՝ մեր ըսածնին մէկ ապացոյցն է : Այս բառը կը ծագէ պարսկերէն «եր» բառէն՝ որ «շուր» ըսել է, եւ «տէ» բառէն՝ որ «տէր» ըսել է : Եւ կը նշանակէ՝ իր գլուխը փաթտելու իշխանութիւն : Հայտնի է որ ատեն մը տաճկները զուխնին փախաւ ըսուած գլխանոցը կը գնէին, որ վրան ճերմակ կամ կանաչ կտաւով փաթտուած խոր մըն էր : Երկայ ամէն տաճիկ չէր կըրնար գնել : Եւս առաւել՝ մասնաւոր մարդոց ծառայութեան մէջ եղողները եւ գերի եղողները, ուստի փախաւ գնելը, եւ հետեւաբար զուխնին փաթտած («երկէտ») ըլլալը ազատութեան նշան մը կը սեպուէր : Սերկէտ բառին նշանակութեանը հետ՝ փախաւին տրուած հայ ռամկական անունը «երկէտ» ըսածնիս աւելի յայտնի կընեն :

Բարոյական նշանակութեան գալով՝ ազատութիւն ուզող մարդը պէտք է որ զլուխը մէկ բանի մը կապուած ըլլայ : ամէն կողմէ ազատ չը կրնար ըլլալ : Մէկ մեծ մը, մէկ օրէնք մը ճանչնալու է իրեն հրահայող, եւ ինքն այն օրինաց հնազանդելու է : Այսպէս օրէնքի մը չհնազանդելով ազատութեան ետեւէ եղողին չէ՝ թէ աշու, այլ ապրտամը կըսուի ամէն լեզուի մէջ :

Սարգիսին ազգին ամէնէն աւելի ազատութեան ընդունակ երեւցածն է մարդոյս միտքը : Ըստ որում զգայարանաց տակ չի նայով նիւթական բըռնութե-

նէն ազատ է . ուստի ամէն մարդ խորհելով ինքն ինքն մարդոց յատկութիւն մը կը բընեն : Բայց այս աշխարհին ալ տէրութիւնը մըն է . գլուխը կապուած է : Թէ որ միայն խորհելը բաւական սեպէ նէ՝ ազատասէրը , եւ խորհածը գործադրութեան չելլէ նէ՝ ազատ է յիշաւի . խորհածին մարդ չկընար խառնուիլ . որովհետեւ մարդ չկընար դիտնալ . Ըստուծոյ միայն է մտաց գաղտնիքը թափանցել եւ անոնց ալ ուղղիչ եւ դատաւոր ըլլալ . եւ այս ազատութեան զեղծումը ընդդէմ Ըստուծոյ ապստամբութիւն կը լլայ . որ այս տեսակ ազատը առաջի Ըստուծոյ պատասխանատու կընէ : Ըստ ամենայնիւ այս տեսակ ազատութիւնը քանի՞ որ իր սահմանէն դուրս չելլէ , խորհելը խօսելու եւ գործելու չանցնի նէ՝ անպիտան ազատութիւն մըն է , որկէց նոյն իսկ ինք զինքը խորհելու ազատ բըռնողն ալ օգուտ մը չտեսնէր : Բայց երբ այս ազատութիւնս խօսքով եւ գործքով յայտնուի նէ՝ չափաւորող օրէնքներ կան . որոց հնազանդի նէ՝ ազատութիւնը տէրութեան իշխոխէ , գլուխը օրինաց հնազանդութեան կը կապէ : Ըստ կապէս գլուխ քաշէ նէ՝ կը լլայ չէ՝ թէ ազատ , տէրութեան , այլ ապստամբ , տէրիւ : Խորհելու ազատութիւնն ալ իր ապստամբութիւնը ունի . յայտնեալ ճշմարտութիւնները մարդոյս միտքը դրաւած ըլլալու են , որոց նկատմամբ առաքնալը կըսէ . ,, Գեթե՛ դամենայն միտս 'ի հնազանդութիւնն 'Քրիստոսի , (Ռ . Կորնթ . Ժ . Ծ) . ասոնց դէմ խորհելու ազատութիւնը ընդդէմ Ըստուծոյ ապստամբութիւն եւ անհաւատութիւն է ,

Կարօտութիւն :

Շատ մարդիկ կան՝ կըսէ հանճարեղ բարոյա-
խօսին մէկը, որ կարօտութիւն մը քաշելնուն պէս
աշխարհք գլխնուն մութ կուգայ . մինչեւ անգամ՝ ի-
րենք զիրենք ալ կըսպանեն : Ինծի մնայ նէ՝ մար-
դըս միշտ լիութեան եւ առատութեան մէջ ըլլայ նէ
շուտով ձանձրանալու է աշխարհքէն . որովհետեւ աշ-
խարհքիս վայելքներուն համը չկըրնար առնել . անձ-
նասպանութիւնը աւելի անոնց կիյնայ :

Մէկ մարդ մը ուտելու հաց չունենայ, օր մը
երկուք՝ պատառ մը հացի ա՛խ քաշէ . ետքը Մտո-
ւածային նախախնամութիւնը անոր հաց պարգեւէնէ՝
գիտե՞ս թէ ի՞նչ զուարճութիւն ի՞նչ համ կըզգայ այն
հացէն . եւ ամէն օր համադամ խորտիկներով կուշտ
փորով հաց ուտողը ե՞րբ կըրնայ այն զուարճութեան
համը առնել : Եւ մէն օր զուարճանալիքը խորտիկներն
են . եւ փոփոխութիւն մը չկենալով, այսինքն՝ օր մը
կայ օր մը չկայ չըլլալով՝ ձանձրութիւն կուգայ : Շա-
տեր կան որ պահք չեն բռններ . բայց ամէն օր ուտի-
քի կերակուր ուտելով կը ձանձրանան, կելլեն օր մըն
ալ պահք կը բռնեն միայն կերակրոյ պէսպիսութեան
մը համար : Եւելի ազէկ չէ՞ մի որ եկեղեցւոյ ա-
ւանդած պահոց պատուէրը բռնեն, եւ մարմնական
զուարճութեան հետ՝ պատուիրանապահ գտնուելու
բարոյական զուարճութիւնն ալ ունենան :